

LÁNCZI ANDRÁS

AZ UTÓPIA SOSE HALOTT

■ Az utópia a modern radikális politikai gondolkodás és politika egyik speciális fajtája. Hogy mi az utópia, és mi utópikus, az mindig a racionalitás mibenlétének és lehetőségeinek a kérdésére adott válaszon múlik. Továbbá az utópikus gondolkodásmód a radikalizmus speciális esete: ami utópikus – mivel a jelennel szemben rendkívül kritikus –, az gyökeres változást akar, de mindig valamilyen magasztos-racionális eszme nevében, ezzel igazolva radikalizmusát. A modernség teremtette meg azt az intellektuális és politikai feltételrendszert, melyben szinte bármilyen radikális politikai törekvés mögé ideológikus legitimációt lehet helyezni, mivel minden más – isteni, természetjogi – legitimációt érvénytelenített. Ahhoz, hogy egy gondolat utópikusnak legyen minősíthető, néhány vonást vagy tulajdonságot mutatnia kell, ilyen például: 1. a jelennel szembeni teljesen elutasító elégedetlenség, de sosem a múlt, hanem az elképzelt jövő nevében (lehetnek múltra alapozó utópiák, de azok nem egyeztethetők össze a modernség feltételeivel); 2. szükség-szerűnek kell láttatnia azt, ami legfeljebb lehetséges: a marxizmus történelmi szükség-szerűségről, a freudizmus a lelki determinációk szükség-szerűségről, a genderizmus a természeti determinációval szembeni szükség-szerűségről beszél; 3. az akaratot, a gondolatot és a cselekvést szorosan össze kell kapcsolnia; 4. mivel az utópikus akarat aktivista,

A modern utópizmusnak több formája van – pozitivismus, marxizmus, freudizmus, anarchizmus, legújabb liberalizmus, genderideológia, a modern társadalomelméletek döntő többsége –, de abban közösek, hogy meg akarták valósítani az elgondolásaikat, radikálisan intézményesíteni szerették volna vagy szeretnék elméleteikből fakadó következtetéseiket.

minden, ami a múlthoz köt bennünket, leküzdendő csökevény: emiatt azt is mondhatjuk, hogy az idő radikális felfogása az utópikus gondolkodás, a haladás eszméjének az abszolutizálása: a marxizmus a legkirívóbb példája ennek a tulajdonságnak. Ezért hallgatólagosan mindig a marxista gondolkodásmódra szoktak utalni azok, akik a modern utópia legvirulensebb fajtáját akarják azonosítani.

Az utópizmus mint a radikalizmus egyik formája

■ Az utópia a politikai gondolkodás egyik modern aktivista, radikalizmussal összekötött formája. Modern, vagyis az újnak morálisan eleve pozitív kicsengésűnek kell lennie. Ma már tudjuk, a modernség egyik következménye, hogy nincs egyetlen politikai vagy társadalomtudományi fogalom sem, melyet ne lehetne vitatni, megkérdőjelezni és adott politikai küzdelemben negatív vagy pozitív színben feltüntetni. Talán az utópia a legkevésbé vitatott fogalom, mivel a modernséget kedvezően megítélők az utópiában rendszerint a jövőről való gondolkodás feltétel nélküli keretét látják: utópikusnak tekintenek baloldalon szinte mindent, ami a jövőről szól, nyilván a radikalizmust már kevesebben vállalják. A jobboldalon viszont az utópia és az utópikus gondolkodás a 20. századi baloldali vagy még általánosabban a modern politikai kísérletek szinonimája. Mivel a jobboldali gondolkodás rendszerint realista jellegű mind az emberi karakter megítélésében, mind a politikai lehetőségek mérlegelésekor, az utópikusnak nevezett gondolkodásmódot intellektuálisan irracionálisnak, politikailag károsnak szokták tekinteni. Túl az ideológiai adok-kapokon fontos megérteni, hogy mi racionális, mi az utópikus gondolkodásmód belső kérdése, dinamikája, és mi az utópizmusról szóló vita fogalmi-érvelési kerete. Hogy mi racionális, az éppen úgy nem bír abszolút mércével, mint az sem, hogy mi irracionális. A téma egy teljes könyvnyi tárgyalást igényelne. Jelen keretek között egyetlen szempont intellektuális körülményeire kívánom a figyelmet ráirányítani. Ez pedig a racionalitás és funkcionalitás viszonyának az értelmezése. Hogy mi ésszerű, az koronként változik, noha az érvelés logikai háttere rendszerint változatlan, mégis, konfliktusok forrása az, mi ésszerű, s mi nem. Továbbá, sokan azt hiszik, hogy ami racionális vagy ésszerű, az megfellebbezhetetlen, holott vannak egyéb szempontjai is annak, hogy mi az, ami létezik, s mi nem. Ilyen a funkcionalitás is, azaz valami nem azért létezik, mert ésszerű – holott valamikor az volt –, hanem azért, mert valamilyen hasznos feladatot lát el a közösség életében. A modern ész szempontjából ki lehet mutatni – ismeretelméleti alapon –, hogy Isten létezése nem bizonyítható, de arra már kevésbé tud határozott állítást tenni, hogy mivel minden köztudásnak társadalmi vagy politikai funkcionalitása is van, mi lép az ismeretelméletileg – az ész nevében – megszüntetett teológiai ész helyére. Isten helyére az ész – mondták a felvilágosodás hirdetői. Csakhogy ez nem automatikus, mi több, nem megvalósítható, legalábbis eddigi tapasztalataink szerint: amit a vallás vagy a természetes igazságosság fogalma mint funkció, nem mint ismeretelméleti álláspont betöltött, az ész nem tudta átvenni az általuk betöltött funkciók feladatait. Miket is? A közösség hitét, az egyén reményét, a konfliktusok megoldásának a lehetőségét. A modern ész azt sugallja, korábban hirdette, hogy a modernnek, szemben az antikokkal, képesek az emberi élet során felmerülő konflik-

tusokat feloldani – békét, nagyobb biztonságot, több igazságosságot képes nyújtani, mint a régi vallásos vagy természetjogi gondolkodás. Hogy mi utópikus, azt ezeknek a kérdéseknek a tárgyalása révén lehet megválaszolni. Hamis az a mai liberális érvelés, hogy a modern politikai racionalitás több vagy nagyobb békét teremtett. A háborúság ugyanis nem racionalizálható, mert legalább annyira az észben székel, mint a béke utáni vágy.

A természet demoralizálása

■ John Stuart Millnek van egy rövidebb, kevésbé idézett írása, amely a *Nature*, azaz a Természet címet viseli. Ez a tanulmány azt tűzte ki célul, hogy kimutassa: miért nem kell követni a klasszikus felszólítást, miszerint „Kövessd a természetet!”, latinul: *Naturam sequi*. Két oka van, hogy miért nem. Az egyik az, hogy irracionális, a másik, hogy immorális. Vagyis minden klasszikus filozófia, beleértve a politikai és morálfilozófiát is, irracionális és immorális. Ezzel szemben a modern filozófia racionális és morális, mivel az emberi éstől és döntéseitől függ, hogy mi morális, mi nem. A közmegegyezés egyenlő az észszerű politikával. Mill azon a határvonalon helyezkedik el, amelyet a klasszikus és modern liberalizmus között húzhatunk meg, de mélyen elkötelezett a modern racionalizmus mellett, amely radikálisan szakítani akart és szakított is saját intellektuális hagyományai-
val, noha Millnek voltak kimutatható tradicionalista hajlamai is, amikor filozófiailag érvelt. Emiatt voltak, akik a klasszikus liberalizmust a későbbi konzervativizmus egyik szálának tekintették.

Ha különbséget akarunk tenni a között, mi utópikus, s mi nem, akkor a különböző racionális politikai gondolkodók céljai, illetve radikális intézményesítési szándékai közötti viszonyban érdemes kutakodni – s itt éles eltérés mutatkozik az antik és a modern megközelítés között. A klasszikus racionalitás képviselői tisztán intellektuális feladatnak, sőt játéknak fogták fel, ahogy a politikáról értekeztek. Sosem akarták, javasolták, még kevésbé követelték, hogy az államférfiak vagy politikusok valósítsák meg az elképzeléseiket, intézményesítsék a legjobb államra vonatkozó tanításaikat. Ezért az még nem utópikus gondolat, ha valaki értelmének apparátusát felhasználva leírja, milyennek kellene lennie egy politikai közösség államának. A legelső szisztematikus gondolkodó Szókratész, illetve Platón volt, aki a legjobb államot kívánta elmondani, leírni. Ugyanakkor Platón azt is kifejezte, egyáltalán nem valószínű, hogy az általa megfogalmazott állam megvalósítható lenne. Nem akarta intézményesíteni az elgondolásait. Hogy valaki le akar térni a realizmus, vagyis az adott, a megtörténtek vagy közvetlen tapasztalatilag rendelkezésre álló világ útjáról, annak több korai bizonyítéka van. A legdöntőbb Platóné, akinek az *Allam* című szövegében világosan kiderül, hogy a szókratészi entelechia következtében nem tudták meghatározni a beszélgetőpartnerek, mi is az igazságosság, emiatt a legjobb államot nem lehet megteremteni a valóságos tapasztalatból: „Gyertek tehát, alapítsunk képzeletben, legeslegeslegelőlről kezdve, egy államot: a létrehozó ok – minden valószínűség szerint – a mi szükségletünk lesz.” (369c) Államot „képzeletben alakítani” azt jelenti, hogy értelmünk szerint képesek vagyunk jobbat elgondolni, mi több, létrehozni, mint ami van. Két szempontot kell mérlegelni: az egyik, hogy képesek vagyunk valamilyen jobbat elképzelni a meglévőhöz viszo-

nyítva, a másik, hogy képesek vagyunk létrehozni valami jobbat, képesek vagyunk vagy akarjuk az intézményesülését az elképzeltnek. Fontos ez a különbségtétel, mivel a klasszikus elképzélések tisztán az értelem révén és ott tartva a felismeréseket kívánták kifejezni elgondolásaikat. A modern elképzélések viszont folyton a megvalósíthatóság körülményeire összpontosítottak, s ahol lehetett, aktivistává váltak. A klasszikus politikai kérdések a filozófia területén maradó problémák, a modernnek azonban mind arról szólnak, miként, hogyan lehet valósággá alakítani mindazt, amit valaki „legjobb” vagy még inkább „jobb” államként képzelt el.

Sajátos az amerikai alkotmányosság esete: szinte mindenki a modernség kiskátéjának tartja az amerikai alkotmányt, holott az nem egyéb, mint a klasszikus republikánus gondolkodás kanonizálása, beleértve a klasszikus természetjogi alapokat, nyitva hagyva az utat a hithez politikai értelemben is. Az amerikai alkotmányt a klasszikus filozófián felnevelkedettek fogalmazták meg, hozzáadva a szerződéselmélet elemét, ennyi volt az újításuk. Ami nem kevés, de radikalizmusról nem beszélhetünk. Valójában az amerikai alapítás és tapasztalat megismételhetetlen, s mégis oly sokan és sokszor akarják utánozni az amerikai alapítást. Szinte mindig politikai formalizmus és gyakran könnyek a vége a másolási kísérletnek.

Ennek azért van döntő jelentősége, mert aki képes megérteni ennek a különbségnek az értelmét és hatását, az tudja, mi a különbség az utópikus és a nem utópikus vagy realista politikai gondolkodás között. Több ilyen választóvonalat húzhatunk meg. Az első a platóni gondolkodásmódban érhető tetten, noha tilos Platón modern értelemben véve utópikusnak nevezni. Modern értelemben már izgalmasabb akár Thomas Hobbest vagy még inkább Jean-Jacques Rousseau-t említeni, nem beszélve a francia politikai filozófusok jelentős részéről, akik „kiválóan” előkészítették a legújabb, főként 20. századi utópista kísérleteket, amelyek szinte kivétel nélkül valamilyen – közvetlen vagy közvetett módon – Marxhoz vagy még inkább a marxizmushoz kötődtek. A modern utópizmusnak több formája van – pozitívizmus, marxizmus, freudizmus, anarchizmus, legújabb liberalizmus, genderideológia, a modern társadalomelméletek döntő többsége –, de abban közösek, hogy meg akarták valósítani az elgondolásaikat, radikálisan intézményesíteni szerették volna vagy szeretnék elméleteikből fakadó következtetéseiket. Itt a radikális azt jelenti, hogy nem valamilyen régit módosítani akartak, hanem eltörölni. Aktivisták ők, a gondolkodásnak csak akkor tulajdonítanak értéket, ha annak közvetlen kapcsolata van a politikai élettal. A vallás a „nép ópiuma”, a modernség előtti filozófia pedig csak „értelmezés”, afféle intellektuális szépelgés. Marx világosan összefoglalta ezt az igényt, melyet döntőnek tartok a klasszikus és a modern utópizmus közti különbségtételben. Marx szerint „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk.” Az utópizmus veszélye mindig akkor keletkezik, amikor a racionalitásból levezethető következményeket valaki radikális módon intézményesíteni akarja. Valójában az utópizmusnak az kölcsönöz negatív értelmet, hogy az ész valóságát a politikai intézményrendszerre közvetlenül akarják rávetíteni, azaz akár erőszakos eszközökkel, akár radikális eszközök alkalmazásával meg akarják valósítani. Ilyenkor az észszerű fontosabbá válik, mint bármilyen más szempont, legyen az a hit, a hagyományok, az érzelmi kötődések vagy maga a természet mint az élet elemi

feltétele. Az igazi kérdés nem is az, hogy mi az utópizmus, mi utópikus, s mi nem, hanem az, hogy a modern tudat miként vedlette le a racionalitásról azokat az elemeket, amelyek a közvetlen megvalósítás, a radikalizálódás és az intézményesülés akadályát képezték. Isten mellett ilyen volt a természet fogalma is. Ezért van jelentősége Mill tanulmányának is.

A modern aktivista utópiák mind fölöslegesnek, sőt károsnak tartják a természet fogalmát. Valamennyien úgy gondolják, hogy a természet fogalmának akár a klasszikus, akár még a modern felfogása is akadály a emberiség fejlődésének, mert az embert a természet korlátozza, nem segíti, legjobb esetben is közömbös. Megítélésem szerint a modern utópizmus, amely mélyen átítatja a modernség világát, függetlenül a konkrét politikai formájától, beleértve a modern liberális demokráciák több tendenciáját is, azon a ponton áll vagy bukik, hogy a természet valóságát és fogalmát hogyan értelmezzük. Módszertanilag lehetséges kiindulópont J. S. Mill tanulmánya a 19. század második feléből, amely a vallásnak szentelt három tanulmánya közül az első.

A természet sokféleségét a természet törvénye fogalom alatt lehet össze-síteni, amely mindazon szabályosságokat rögzíti, amelyek az érzékszervileg felfogható és értelmi vizsgálódások eredményeként levonhatók minden létező dolog belső energiája és tulajdonságai alapján. Mill megpróbálta a klasszikus és a modern természet fogalmát egységbe foglalni, ezért írja, hogy: „Nature means the sum of all phenomena, together with the causes which produce them; including not only all that happens, but all that is capable of happening; the unused capabilities of causes being as much a part of the idea of Nature, as those which take effect.” Vagyis a természet a világ minden jelenségét magában foglalja, beleértve azokat az okokat is, amelyek létrehozják a jelenségeket; a természet tehát a minden létezőben benne lévő energiát, erőt, a célja felé haladó készletet jelenti, ami antik megközelítése e fogalomnak, míg a tapasztalati világ tulajdonságainak hangsúlyozása – a dolgoknak színe, súlya, formája stb. van – a természet modern felfogásához áll közel. Mill tévesnek tartja a természet és az emberi alkotás (art) szembeállítását, mivel az alkotás a természetben rejlő lehetőségek kibontakoztatása, az alkotás maga is része a természetnek. Noha a szembeállítás logikailag tartahatatlán, mégis az ellentétek abból erednek, hogy az emberi alkotásnak, érznek mekkora szabadsága van a természettel szemben: a „Kövessd a természetet!”, amit főleg a sztoikusok és az epikureisták hirdettek, Mill szerint helytelen, téves felfogás, melyet kora „szentimentális deistái” főként Rousseau nyomán a besimuló keresztényekkel karöltve továbbra is létező intellektuális erőként képviselnek. Ezen a ponton igyekszik Mill kimutatni, hogy morálisan miért tarthatatlan a „Kövessd a természetet!” felszólítás: „All inquiries are either into what is, or into what ought to be: science and history belonging to the first division, art, morals and politics to the second.” Minden vizsgálódás vagy a *mi van*, vagy a *minek kellene lennie* irányban halad: az előbbi a tudomány és a történelem iránya, míg a művészet (alkotás), az erkölcsök és a politika a második irányt követi. Mi a helyzet a Természet fogalmával? A meghatározás szerint a Természet a minden létező összességét fejezi ki, azaz azt írja le, hogy mi van, illetve milyen lehetőség szunnyad benne. Vagyis mindkét irányba mutat a Természet. Ám amikor morális parancsba foglaljuk a Természet fogalmát, akkor egy harmadik lehetőséget nyi-

tunk meg: a *minek kellene lenni* mércéjéül használják. Valójában nincs itt szó semmilyen harmadik lehetőségről, hangsúlyozza Mill, csupán a *mi van* irányt, amit a Természet is kifejez, önkényesen a *minek kellene lenni* erkölcsi mércéjének nevezik ki. A természet csupán paraván, az emberi vágyakat, érzelmeket, elgondolásokat akarják a *vanból* a *legyenbe* transzformálni. Ez a kétértelműség benne van a „törvény”, így a „természeti törvény” fogalmában is: a *mi van* és a *minek kellene lennie* könnyen összemosódik. Ez – megítélésem szerint – a politikai realizmus és utópizmus közti feszültség megfogalmazása is egyben.

Mivel Mill mindent a természet és a természeti törvények fogalma alá rendel, elég nagy mozgásteret maradt ahhoz, hogy bírálja a „Kövessd a természetet!” felszólítást, mivel ezt a természet és a nem természet hallgatólagos szembeállításaként lehet csak értelmezni, ami viszont logikai hiba. Ugyanis amikor valaki eldönti, hogyan viselkedik, így vagy úgy, akkor lehet, hogy valamilyen természeti törvényt megszeg, de másakat viszont éppen akkor fog követni. Millnek ebből az érveléséből látszik, hogy számára nem egy, hanem több – ki tudja hány – természeti törvény létezik, amelyek akár ellentmondásba is kerülhetnek egymással. Ezért nem mindegy, hogy a természeti törvényről vagy természeti törvényekről beszélünk. A kettő közti különbség ugyanarra a törésre vagy szakadásra vezethető vissza, mint ami a jog és a jogok között kimutatható az antikok és a modernek vitájában. Mill maga is tisztában volt azzal, hogy most is erről a vitáról van szó, hiszen maga is utal „az antikok és modernek” vitájára. Jelen írás témájához való ragaszkodás miatt kénytelen vagyok ezen a ponton abbahagyni Mill igen figyelemreméltó szövegének elemzését. Csupán annyi feladat maradt, hogy rámutassak, mennyiben járult hozzá Mill akár ezen tanulmánya is a modern utópikus, bármikor radikalizmusba fordítható politikai tendenciáinak a kialakulásához. Mill tanulmányának második fele egyre határozottabban a modern ész feltétel nélküli sége előtt egyengeti az utat, ami azt jelenti, hogy bármilyen külső, az emberi akarattól független mérce – Isten, Természet – inkább akadály, mint feltétele az emberi fejlődésnek. Mill bírálja a gondviselés eszméjét, az ösztönök szerepét kontroll alá vonhatónak látja az ember második vagy kinevelt természete révén, aminek a lényege, hogy a természetet „nem követni, hanem javítani kell”. De vajon hol a határa a javításnak? S ha a Természet nem lehet mércéje semmilyen helyesnek vagy helytelennek, akkor mi a mércéje a morálnak? Mill számára az utilitarista morálfilozófia, másoknak a kanti tiszta ítéletalkotás – végső soron az emberi ész, mintha ebben az absztrakciós formában valaha is létezett volna az ész. Ez a probléma föl sem merült Mill írásában. Nem akarta, morálisan nem is felelős, de politikailag elősegítette a modern radikális politikák kialakulását és folytonos újratermelődését.

A tudás denaturalizálása

■ A 19. századi pozitivisták tudományfilozófia – hasonlóan a marxi aktivista elképzeléshez – szintén azt tűzte ki célul, hogy a kaotikus társadalomba logikai rendet vigyen be, amit August Comte „tudományos politikának” keresztelt el. Elképzelése szerint az elméletet el kell választani a gyakorlattól. Miért is? Mert a társadalom anarchiában, felbomlásban van, amin csak „új-

jászervezése” segíthet. Az újjászervezés a tudás (racionalitás) újfajta kezelését igényli, másként kell megszervezni a társadalmat, amit csakis a tudósok és az ipar vezetői képesek megtenni. Hogy miként lesz az ipari vezetők megújulásából később a szakértői vagy menedzseri irányítás ideológiája, most kevésbé érdekes. Ám a tudósok bevonása a praktikus élet kérdéseinek megoldásába a felvilágosodás természetes következménye volt, mivel a tudásnak „hasznosnak” is kell lennie. Comte a tudás funkcionalitásának a növelésében látta a megoldást: „Az elmélet és gyakorlat elkülönülésének elsőrendűen fontosnak kell maradnia, s szabályoznia kell a ma létrehozandó rendszer másfajta szellemi és gyakorlati hatalmait.” Különös, ahogy Comte szeparálni akarja a tudósok azon csoportját a gyakorlattól, akiknek a feladata megszabni „a ma megoldandó nagy politikai feladatok igazi irányát”. Comte közvetlenül összekapcsolja a tudós feladatát a politikai kérdések megoldásával. Ezen a ponton az utópizmus veszélye igen megnő, mivel egy olyan racionalitás nevében beszél, amely a tudást redukálni akarja a tudományos tudásra, ki akar zárni olyan elemeket – hitet, szenvedélyt, morált stb. –, melyeket nem tart tudományosan „racionálisnak”. Sőt, mivel a politikai problémák vagy akadályok megoldását a napi küzdelmekről elkülönült, vagy ha úgy tetszik, védett helyzetben lévő tudósokra bízta Comte, elmondható, hogy kimeríti a radikális jelző elnyerésének a kritériumát: nem értelmezni, hanem változtatni akar. Társadalomtechnológia értelmében fogja fel mind a társadalmi, mind a politikai akadályokat. Nem beszél politikusokról, csak tudósokról és technokratákról.

A modern utópizmus egyik kevésbé látványos vonása, hogy állandóan válságot érzlel maga körül. A válság szó folytonos használata a modern tudat jellemzője, ami összefüggésben van a haladás állandó akadályoztatásával. August Comte kiindulópontja is a válság abszolutizálása volt: „De ma, amikor már tökéletesen teljesül ez a feltétel, mikor a feudális és teológiai rendszer már annyira elveszítette erejét, amennyire csak az új rendszer megjelenése előtt lehetséges, ma már a legnagyobb akadálya a civilizáció előrehaladásának. [...] E zűrzavaros helyzetnek csak akkor lehet véget vetni, a társadalmat egyre jobban hatalmába kerítő anarchiát csak akkor lehet feltartóztatni, egyszóval a válságot akkor lehet pusztá erkölcsi mozgalommá egyszerűsíteni, ha a civilizált nemzeteket rávesszük, hogy forduljanak el a kritikai irányzattól, s helyezkedjenek organikus álláspontra...” Vagyis a szükségszerű fejlődés útjára kell visszatérni. Az ember életét nem a természet, hanem az organikus történelmi fejlődés igazgatja, aki ezt nem fogadja el, az anarchiába, válságba dönti a társadalmakat. A tudásnak olyan feltételeket kell teremteni, amelyek mentesek a kaotikus valóságtól, a természet zsarnokságától, és kizárólag „a tiszta ész” feltételei mentén képesek megújítani a társadalmat.

Az utópizmus mint a totális hatalom melegágya

■ A modernség a zsarnokság vagy despotizmus elleni lázadásként kezdett kifermődni. Le is győzte az akkori, 17–18. századi hatalmi konstrukciót. Büszkén és még intenzívebben, mint a kora újkor filozófusai – Bacon, Bayle, Descartes, Locke – az ész végtelen lehetőségeinek szolgálatába állt a felvilágosult filozófusok jelentős része, valamint a 19. századi tudományfilozófiai

és társadalomtudományi irányzatainak képviselői – marxizmus, pozitívizmus, darwinizmus –, hogy végül is előkészítsék a 20. századi radikális, utópista politikai törekvéseket. A marxizmusból leninista forradalmiság és sztálini radikalizmus lett, a pozitívizmusból logikai pozitívizmus, azaz tudományos logikai pedantéria kerekedett, a különböző új társadalomtudományokból redukcionista észhasználat (menedzseri-technokrata cselekvésvésés), az irodalomból formalista valóságidegenség. A 20. században az utópista törekvéseket elsősorban a marxizmus inspirálta politikai rendszerekre alkalmazták. Ernst Bloch vagy Zygmunt Baumann – mások mellett – ez irányú írásai mind erre reflektáltak. A 21. században viszont a technológiai fejlődés végtelenségéből táplálkozó utópikus politikai törekvések látnak szinte folyamatosan napvilágot. Az utópia modern, radikális formái még sok meglepetést tartogatnak.

Felfogásom szerint az utópizmus a modernség sajátossága, ez termelte ki, noha az utópikusság legtágabb értelemben az észhasználat egyik bármikor fölvethető jellemzője. Amiért érdemes foglalkozni vele ma is, azt a modernség ma is lejátszódó és kibontakozó jellegzetességei indokolják. A modernség potenciálisan és állandóan a totális hatalom kialakulását segíti elő, mivel a technológiai fejlődés, a gazdasági terjeszkedés logikája, az észhasználat folytonos egy dimenzióra való szűkítése (minden kérdés végső soron gazdasági, az embert a tudatalattija irányítja, a történelmi szükségszerűség a végső magyarázat, a jogok kiterjesztése ésszerű stb.) a hatalom sose látott koncentrációját segítheti elő olyan emberek kezében, akik esetleg a politikai környékére se mennek. Ma már nem a demokrácia a fő kérdés, hanem a hatalom sose látott kiterjesztése, de nem úgy, mint régen, hanem egy globális elit kezében, melynek sem összetétele, sem minősége nem ismert. Potenciális részvényesek a világoligarchiák, globális politikusok és egy széles alapzatú technokrata társadalom, melyeknek elegeyből állhat össze az emberiség irányítóinak a viszonylag szűk csapata. Utópia? Meglehet.

■ IRODALOM

Baumann, Zygmunt: *Socialism. The Active Utopia*. George Allen and Unwin Ltd., 1976.

Bloch, Ernst: *Az utópia szelleme*. Gond-Cura Alapítvány, Bp., 2007.

Comte, August: *A pozitív szellem*. Magyar Helikon, 1979.

Lilly, Reginald (ed.): *The Ancients and the Moderns*. Indiana University Press, 1996.

Mill, John Stuart: *Three Essays on Religion*. In: *The Collected Works of John Stuart Mill. Volume X. – Essays on Ethics, Religion, and Society*. Ed. John M. Robson. Introduction by F. E. L. Priestley. University of Toronto Press, Toronto – Routledge and Kegan Paul, London, 1985.